

*Maria Juda***Fragment księgozbioru****kamedułów na Bielanych pod Warszawą****w zbiorach Biblioteki Księży Marianów w Lublinie**

Od wielu dziesięcioleci badacze poświęcali znaczną uwagę księgozbiорom kościelnym – katedralnym, klasztornym, kolegiackim, parafialnym itp. Piśmiennictwo naukowe w tym zakresie jest bogate, podejmujące różne aspekty kultury książki w tym niezwykle ważnym dla jej dziejów środowisku. Niemniej jednak wiele obszarów nie zostało jeszcze w pełni rozpoznanych. Niektórym z nich należy na nowo poświęcić uwagę oraz podjąć wysiłek ich zbadania z zastosowaniem nowych metod i wykorzystaniem najnowszych osiągnięć z zakresu nauk pokrewnych bibliologii, inne wymagają zainteresowania badawczego ze względu na procesy dziejowe, które ich dotyczyły, ale są i takie, które po prostu nie doczekały się jeszcze swojego badacza.

Losy dziejowe polskich księgozbiорów historycznych są równie bogate i niekiedy tragiczne jak losy Rzeczypospolitej. Na ich historii zaważyły wydarzenia polityczne, przypadki losowe, a niekiedy niewystarczająca dbałość o nie właścicieli. Z tego też względu ulegały często całkowitemu bądź częściowemu zniszczeniu lub rozproszaniu. Tylko niewielka ich część zachowała się w stosunkowo dobrym stanie.

Jednym z ciekawszych i wartych zbadania jest zasób starych druków przechowywanych w Bibliotece Księży Marianów w Lublinie, i to nie tylko z tego powodu, że nie był do tej pory przedmiotem pełnej oraz pogłębionej refleksji badawczej, ale przede wszystkim ze względu na unikalny charakter wielu znajdujących się w niej ksiąg¹.

¹ Zob.: J. Bukowicz, *Biblioteka Bielańska w l. 1915–1954*, [w:] *Kościół św. Antoniego i klasztor Franciszkanów-Reformatów w Warszawie 1623–1987*, pod red. A.J. Szeineke, Kraków 1990, s. 506–512; W. Karpuk MIC, *Nieznana „Biblia” z Biblioteki Zygmunta Augusta*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1996, t. 65, s. 351–356; idem, *Biblioteka w Puszczy Korabiewskiej (Marianańskiej)*. Na podstawie inwentarza z 1845 roku, ibidem, 1998, t. 69, s. 171–398; P. Brzozowski, *Inkunabuł „Opera sancti Ambrosii pars tertia” (1472) z oficyny Jana Amerbacha w zbiorach Biblioteki Księży Marianów w Lublinie*, „Folia Bibliologica. Biuletyn Biblioteki Głównej UMCS” 2008 [druk: 2010], t. 50, s. 31–55; G. Piechota, *Rękopis nr 2 Biblioteki Seminarium Duchownego Księży Marianów w Lublinie*, ibidem, s. 9–29.

Zgromadzenie Księży Marianów Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny powstał w latach 70. XVII w.² Jego założycielem był o. Stanisław Papczyński (1631–1701). Pierwszy klasztor tego zgromadzenia ulokowany został w Puszczy Korabiewskiej w roku 1673. W XVIII stuleciu zakon rozwijał się dynamicznie, powstawały nowe placówki nie tylko w obrębie Rzeczypospolitej, ale i poza jej granicami (w Portugalii, Rzymie). Jednak wiek następny przyniósł dotkliwe straty. W wyniku represji po powstaniu styczniowym wiele klasztorów uległo likwidacji, a zakonnicy rozproszyli się niemal po całej Europie i Ameryce Północnej³.

Odnowienie zakonu łączy się z osobą ks. Jerzego Matulewicza, który ułożył nowe Konstytucje, zyskując dla nich aprobatę Stolicy Apostolskiej⁴. W 1915 r. otwarty został dom zakonny w dawnym eremie Kamedułów na Bielanych pod Warszawą. Z faktem tym wiąże się także przejęcie przez marianów biblioteki pokamedulskiej, która liczyła wówczas około 3,5 tysiąca książek, wydanych przede wszystkim w XVI–XVIII w.⁵

Marianie zaczęli gromadzić także własne książki pochodzące głównie z darów kapłanów. Wówczas to zaczęto dla odróżnienia starego od aktualnie organizującego się księgozbioru używać różnicujących je nazw: biblioteka pokamedulska i biblioteka mariańska. W 1916 r. do biblioteki pokamedulskiej włączono książki z biblioteki klasztoru oo. Reformatorów św. Antoniego Padewskiego przy ul. Senatorskiej w Warszawie. Książki pokamedulskie otoczono troską; umieszczono je nad kapitularem, starannie odkurzone i przystąpiono do opracowania (uporządkowania według działów i skatalogowania). Zbiór liczył wówczas około 10 tysięcy woluminów. Ciągłe go powiększano dzięki darom i zakupom. Tą drogą trafiały na Bielany niezwykle cenne i rzadkie, pochodzące niekiedy z królewskich kolekcji białe kruki. Opiekę nad księgozbiorem powierzono ks. Józefowi Jarzębowskiemu, który do prac bibliotecznych zaangażował uczących się w miejscowym gimnazjum braci zakonnych i probantów. Katalogowaniem zajmowali się klerycy mariańscy pod kierunkiem znanego antykwariusza i bibliotekarza warszawskiego Joachima Babeckiego⁶.

Opiekujący się kolekcją zakonnicy niewątpliwie mieli świadomość wartości przechowywanych w librarii klasztornej dzieł. Udostępniali je więc szerszemu gronu organizując wystawy, w aranżacji których ks. J. Jarzębowskiemu pomagał ks. W. Bakałarz oraz J. Babecki. Jednym z najcenniejszych eksponatów był pergaminowy

² Zob.: W. Jakowski, *Wiadomości o Zgromadzeniu Księży Marianów w Polsce*, Warszawa 1932; *Marianie 1673–1973*, red. J. Bukowicz MIC i T. Górski MIC, Rzym 1975; *Odrodzenie Zgromadzenia Księży Marianów w latach 1909–1910 (Dokumenty)*, red. J. Bukowicz MIC i T. Górski MIC, Warszawa 1995.

³ E. Jabłońska-Deptuła, E. Gawrysiakowa, *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861–1864*, [w:] *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i na początku XX wieku*, Lublin 1976, t. 2, s. 107–146.

⁴ T. Górski MIC, *Matulewicz (Matulatis, Matulevičius) Jerzy*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], Kraków 1975, t. 20, s. 208–211.

⁵ M. Pierożyński, *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937, s. 195.

⁶ P. Brzozowski, op. cit., s. 54; G. Piechota, op. cit., s. 28.

kodeks zawierający *Contra Pelagianos* św. Augustyna, który najprawdopodobniej należał wcześniej do Mikołaja z Kościana⁷.

Pomyślny rozwój biblioteki przerwał wybuch II wojny światowej, w wyniku której zniszczeniu uległy wykonane już prace oraz znaczna część księgozbioru. Ostrzelanie kościoła i klasztoru we wrześniu 1939 r. spowodowało przeniesienie cenniejszych zbiorów z dotychczasowego miejsca do budynku bez pokrycia dachowego. Przed zawilgoceniem próbowano ochronić je przykrywając kołdrami i pierzynami, co nie przyniosło pożądaných efektów (wiele zachowanych egzemplarzy nosi ślady zawilgocenia). W 1940 r. zbiory ponownie przeniesiono w dawne miejsce nad kapitularem. We wrześniu 1944 r. zakonnicy musieli opuścić klasztor. Powrócili jednak w styczniu następnego roku i zastali zbiory w bardzo złym stanie. Nie tylko dlatego że uległy zubożeniu w wyniku kradzieży, ale również wiele pozostałych egzemplarzy doznało uszkodzeń na skutek złych warunków przechowywania. Podjęty trud odbudowy biblioteki przerwany został w roku 1954, kiedy to decyzją władz państwowych marianie musieli opuścić Bielany i udać się do Gietrzwałdu. Księgozbiory pokamedulski i poreformacki znalazły na pewien czas schronienie w Bibliotece Seminarium Duchownego przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. Później przewieziono je do różnych klasztorów mariańskich, w wyniku czego dawna biblioteka bielańska uległa rozproszeniu⁸. Część jej zbiorów znalazła się w Lublinie, gdzie od 1959 r. w wyniku starań ks. Aleksandra Wróblewskiego powstała nowa placówka. Na przełomie lat 1977/1978 do nowo otwartego gmachu przeniesiono najcenniejsze zbiory ze wszystkich domów zakonnych położonych na terenie makroregionu lubelskiego.

Istotną zatem część zasobu starodrucznego biblioteki lubelskich marianów stanowią książki pochodzące z dawnego księgozbioru kamedulskiego na Bielanych pod Warszawą. Chociaż kameduli nie przywiązywali nadmiernej uwagi do nauki, to podobnie jak inne zgromadzenia, organizowali w swoich eremach biblioteki, które służyły im nie tylko w sprawowaniu służby Bożej, ale także zgłębianiu wiary przez zakonników. Taką postawę prezentowały również klasztory zlokalizowane na terytorium Rzeczypospolitej.

Pierwsza placówka kamedulska w Polsce powstała w 1605 r. na Bielanych pod Krakowem. Jej fundatorem był Maciej Wolski z Podhajec – nadworny marszałek Zygmunta III⁹. Natomiast warszawski dom był fundacją Władysława IV z 1641 r. i pozostawał pod bezpośrednim zwierzchnictwem głównego eremu Montis Coronae, szczyjąc się tytułem *Eremus Montis Regii*. Znajdował on hojne wsparcie ze strony władców i przedstawicieli możnych rodów, w wyniku czego systematycznie rozbudowywano oraz wyposażano pomieszczenia klasztorne i kościoł. W 1653 r. podniesiono go do rangi przeoratu.

⁷ J. Jarzębowski, *Historyczna wystawa bielańska*, „Wiadomości Bielańskie” R. 2, 1932, nr 4, s. 17; idem, *Skarby Bielan*, „Lech” r. 1, 1937, z. 3–4, s. 65; G. Piechota, op. cit., s. 21.

⁸ J. Bukowicz, op. cit., s. 510–511.

⁹ K. Niesiecki, *Herbarz polski*, Lipsk 1842, t. 9. s. 407.

Rozwój eremu zahamował upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej, jednak pierwsza połowa XIX w. była czasem w miarę spokojnej egzystencji, zaś druga jego część to ciężki okres nie tylko dla mieszkańców eremu warszawskiego. Kasata klasztorów i zamknięcie powstałego w 1814 r. nowicjatu doprowadziły do jego likwidacji w 1902 r.¹⁰ Utworzenie w 1905 parafii, restauracja kościoła i przekazanie w 1915 r. budynków marianom zamknęły dzieje eremu kamedulskiego, którego tradycję przejęli jego nowi właściciele.

Kameduli posiadali bogatą i cenną kolekcję zabytków. Złożyły się na nią portrety przychylnych eremitom władców, ornaty, naczynia liturgiczne i książki, które otaczano troską i z dumą eksponowano. Biblioteka uległa niestety w dużym stopniu zniszczeniu, a ta część, która pozostała – rozproszonemu. Wobec braku źródeł dokumentowych do dziejów eremickiego księgozbioru na Bielanach pod Warszawą i rozproszenia zasobu w wyniku niekorzystnych dla zakonu wydarzeń dziejowych, odtworzenie jego historii jest niezwykle trudne czy wręcz niemożliwe. Pewną szansę daje dotarcie do zachowanych księzek, których przynależność do kamedulskiej biblioteki poświadczają noty i znaki proveniencyjne. Takie cechy posiadają egzemplarze przechowywane obecnie w Bibliotece Księży Marianów w Lublinie¹¹.

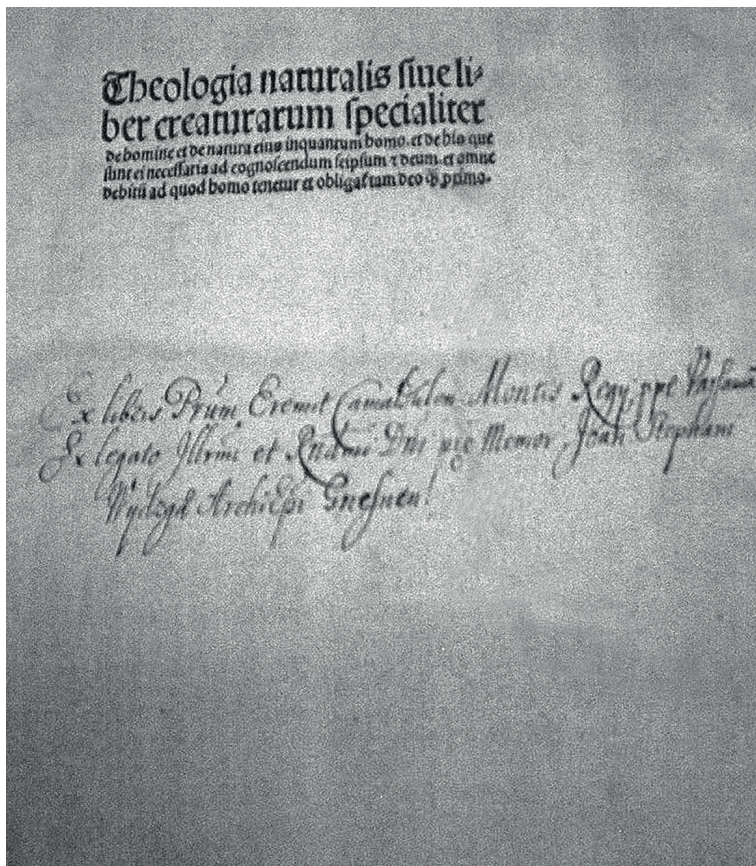
Niezwykle cenną część pokamedulskiego księgozbioru stanowią inkunabuły. Osiem spośród nich opatrzonych jest notami proveniencyjnymi jednoznacznie wskazującymi na ich przynależność do tej kolekcji (*Ex lib[ris] P[atrum] Eremit[orum] Camaldulien[sium] Montis Regii p[ro]pe Varsaviam* – ręka z XVII w.). Pięć z nich znalazło się na Bielanach pod Warszawą dzięki zapisowi testamentowemu abpa gnieźnieńskiego Jana Stefana Wydźgi, a świadczy o tym nota proveniencyjna napisana również ręką z tego okresu *Ex legato Il[lus]tr[iss]imi et R[evere]nd[ess]imi Do[mi]ni pie memor[ia]e Joann[is] Stephani Wydźga Archie[pisco]pi Gnesne[nsi]*¹² (il. 1). Ten znakomity polityk, kaznodzieja, miłośnik sztuk i nauki zgromadził – jak można sądzić po należących do niego książkach rozproszonych po różnych księgozbiorach – niezwykle cenną bibliotekę. Przechowywana w Bibliotece im. H. Łopacińskiego w Lublinie kopia sporządzonego 10 marca 1681 r. testamentu informuje, że zgodnie z wolą testatora pozostały po nim księgozbiór ma zostać podzielony między

¹⁰ O dziejach zgromadzenia zob. m.in.: L. Zarewicz, *Zakon Kamedułów jego fundacje i dziejowe wspomnienia w Polsce i Litwie*, Kraków 1871; P. Sczaniecki OSB, *Kameduli*, [w:] *Zakony benedyktyńskie w Polsce*, Tyniec 1981, s. 103–120; J. Flaga, *Zakony męskie w Polsce w 1772 r.* t. 1, cz. 1: *Duszpasterstwo*, Lublin 1991; M. Dziuniak, *Kameduli*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2000, t. 8, szp. 439–446.

¹¹ O notach proveniencyjnych na kartach mariańskich starodruków zob.: J. Ptak, *Użytkownik zostawia ślad... Odręczne zapiski w starodrukach Biblioteki Księży Marianów w Lublinie*, „Folia Bibliologica. Biuletyn Biblioteki Głównej UMCS” 2006/2007 [druk: 2008], t. 48/49, s. 41–58.

¹² J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici Polscy od roku 1000 aż do roku 1821, czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, Poznań 1891, t. 4, s. 266–292; I. Lewandowska, *Jan Stefan Wydźga – dostojnik kościelny i prezes Ziem Pruskich*, „Studia Warmińskie” 1999, t. 36, s. 141–154; K.R. Prokop, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 232–234.

trzy biblioteki: warszawskich jezuitów, bielańskich kamedułów i warszawskich reformatów¹³.

Il. 1. Raymundus de Sabunde, *Theologia naturalis sive liber creaturarum*, Strasburg, M. Flach, 21. l. 1496, Bibl. Ks. Marianów, Lublin, k. 1r.

Kamedułom w udziale przypadły m.in. dwa dzieła opublikowane w norymberskiej oficynie Antona Kobergera: *Biblia cum postillis* Mikołaja z Liry¹⁴ oraz *Sermones thesauri novi de tempore*, *Sermones thesauri novi de sanctis* i *Sermones quadragesimales thesauri novi* Pseudo-Petrusa de Palude¹⁵. *Biblia z Postyllą* Mikołaja z Liry

¹³ Kopia testamentu mości Jana Stefana Wydźgi Arcybiskupa Gnieźnieńskiego 1685, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie, rkps nr 1367.

¹⁴ *Biblia cum postillis Nicolai de Lira...* Norymberga, A. Koberger, 7. V. 1485 – *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. Moderante A. Kawecka-Gryczowa, composuerunt M. Bohonos et E. Szandorowska, t. 1: A–L, Wratislaviae 1970, nr 1044 [dalej: Inc. Pol.].

¹⁵ Pseudo-Petrus de Palude, *Sermones thesauri novi de tempore*; idem, *Sermones thesauri novi de sanctis*; idem, *Sermones quadragesimales thesauri novi*, Norymberga, A. Koberger, 1496 – Inc. Pol., nr 4365, 4375, 4355.

jest edycją niezwykle cenną nie tylko z uwagi na rzadkość jej występowania, ale również z tej racji, że w owym czasie unikano wspólnych wydań tych dwóch dzieł, mimo iż każde z osobna należało do często wznawianych. Będąca najwybitniejszym dziełem egzegetycznym późnego średniowiecza *Postylla* wzbudzała wiele mniej lub bardziej przychylnych autorowi komentarzy. Krytyce poddał ją w *Additiones ad postillam Nicolai Lyrani* (1429–1431) bp Burgos Pablo de Santa Maria za niedostateczne wykorzystanie pism ojców Kościoła, Tomasza z Akwinu i żydowskich autorów. Bronił jej Mateusz Doering w *Defensorium Nicolai Lyrani seu replicationes contra Paulum Burgensem* (1441)¹⁶. Koberger w swojej edycji zamieścił oba traktaty, dodając do nich jeszcze jedno dzieło Lireńczyka *Responsio ad quendam Iudaeorum ex verbis Evangelii secundum Matthaem contra Christum nequiter argumentum*. Z kolei *Sermones* Pseudo-Petrusa de Palude to bardzo przydatne dzieła dla każdego kaznodziei, a abp Wydźga należał do najwybitniejszych kaznodziei swoich czasów. Obecność tych tekstów w jego księgozbiorze zdaje się świadczyć o tym, że nie utraciły one swej aktualności, mimo iż od ich powstania i pierwszych edycji upłynęły prawie dwa stulecia.

Trzecim inkunabułem z księgozbioru tego dostojnika kościelnego jest *Theologia naturalis* Raymundusa de Sabunde – wytwór strasburskiego drukarza Martina Flacha¹⁷. To napisane w latach 1434–1436 dzieło było wielokrotnie wydawane w XV w. Na początku znane było pod tytułem *Liber creatuarum sive de homine*, ale w drugiej edycji z 1485 r. ukazało się pod jego zmienioną wersją *Theologia naturalis sive liber creatuarum* i pod taką funkcjonuje po dzień dzisiejszy. Traktat ten cieszył się uznaniem licznych autorytetów, ale budził też wiele kontrowersji¹⁸. Wystarczy wspomnieć, że wstęp do niego, w którym wyłożone były poglądy teologiczne autora, wciągnięty został na indeks ksiąg zakazanych. Raymundus de Sabunde stał bowiem na stanowisku, iż rozum sam z siebie, bez objawienia nie mógł odnaleźć tajemnicy chrześcijańskiej, ale z objawieniem może to sam z siebie uczynić. Najwidoczniej nie przeszkadzało to jednak w sięganiu po nie przez wielu czytelników, w tym i arcybiskupa gnieźnieńskiego, na co wskazują ślady lektury (podkreślenia, uwagi na marginesach kilku rąk).

Dwa następne druki to dzieła bolońskiej oficyny Hectorsa Benedykta Faelliego: *Vitae XII caesarum cum commento Philippi Beroaldi* Gajusza Trankwiliusza Swetoniusza¹⁹ i *Orationes* Marka Tulliusza Cyncerona²⁰. Oddają one inny krąg zainteresowań

¹⁶ S. Szymik, *Mikołaj z Liry OFM*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2008, t. 12, szp. 1005–1006.

¹⁷ Raymundus de Sabunde, *Theologia naturalis sive liber creatuarum*, Strasburg, M. Flach, 21. I. 1496 – Inc. Pol., t. 2: M–Z, nr 4681.

¹⁸ W. Turner, *Raymond of Sabunde*, [w:] *The catholic encyclopedia*, New York 1911, t. 12, s. 672.

¹⁹ Suetonius Tranquillus Gaius, *Vitae XII Caesarum cum commento Philippi Beroaldi*, Bologia, B. H. Faelli, 5. IV. 1493 – Inc. Pol., t. 2, nr 5131.

²⁰ Cicero Marcus Tullius, *Orationes*. Ed. Philippus Beroaldus, Bologia, B. H. Faelli, 13. IV. 1499 – Inc. Pol., t. 1, nr 1547.

ich właściciela, tym razem humanisty zafascynowanego literaturą antyczną. Wszechstronnie wykształcony na kilku włoskich uniwersytetach Filippo Beroaldo należał do najwybitniejszych edytorów literatury klasycznej i naukowej autorów starożytnych. Wydania z jego komentarzami znajdowały wielu odbiorców. Liczne ich grono było również w Polsce, o czym świadczą zachowane egzemplarze będące dziełem różnych, zwłaszcza włoskich oficyn typograficznych. *Żywoty* Swetoniusza i dzieła Cyserona stanowiły swoisty kanon literatury klasycznej i humanistycznej, bez którego nie mogli obejść się miłośnicy humaniorów.

Kolejne trzy paleotypy trafiły do biblioteki kamedulskiej od innych właścicieli. Należy do nich *Biblia* w bazylejskiej edycji Bertholda Ruppela²¹, *Rationale divinatorum officiorum* Guillelmosa Durantiego – dzieło A. Kobergera²² oraz *Formularium instrumentorum ad usum curiae Romanae* z rzymskiej oficyny S. Plancka²³. Łacińskojęzyczna edycja *Biblii* B. Ruppela należała do stosunkowo nielicznych tego typu przedsięwzięć. Będąc koniecznym elementem wyposażenia wszelkich instytucji kościelnych, łatwo znajdowała nabywców. Popularnością zarówno wśród wytwórców, jak i odbiorców cieszyło się *Rationale* Durantiego. Ten powstały przed 1286 r., a poświęcony genezie i znaczeniu chrześcijańskich rytuałów traktat, miał z jednej strony wymiar teologiczny, z drugiej zaś praktyczny. Zawierał bowiem nie tylko alegoryczną interpretację wielu działań liturgicznych, połączoną z prawnymi i historycznymi objaśnieniami, ale również dane dotyczące rozmieszczenia w kościele sprzętów liturgicznych i ich wykorzystania na różnych etapach służby Bożej. O jego żywotności i popularności zdecydował niewątpliwie wymiar praktyczny. Chociaż Durantiemu przypisuje się liczne komentarze i glosy do *Dekretu* Gracjana oraz do prawa dekretałów, to jednak jest on znany przede wszystkim jako autor *Rationale*²⁴. Podobnie praktyczny wymiar miało znane z licznych piętnastowiecznych edycji *Formularium instrumentorum*.

Dwa ostatnie egzemplarze miały wcześniejszych właścicieli w osobach Mikołaja Mossakowskiego oraz Franciszka Karczewskiego. Wobec braku źródeł trudno określić ich pochodzenie czy pełnione funkcje. Z lakonicznych zapisów wiadomo tylko, że byli hojnymi darczyńcami eremickiej biblioteki.

Wszystkie paleotypy zachowały się w stosunkowo dobrym stanie, oprawione są w deski obciążone skórą, niekiedy ze ślepymi tłoczeniami i śladami po klamrach. Warto zauważyć, iż należą do niewielkiej liczby zachowanych egzemplarzy w zbiorach polskich. *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra* dotrwała do współczesności w 18 egzemplarzach, przy czym wiele z nich jest zdefektowanych. Drugimi co do liczebności dziełami są kazania Pseudo-Petrusa de Palude, z których *Sermones*

²¹ *Biblia*, [Bazylea, B. Ruppel, ok. 1468] – Inc. Pol., t. 1, nr 986.

²² Duranti Guillelmus, *Rationale divinatorum officiorum*, Norymberga, A. Koberger, 6. XI. 1481 – Inc. Pol., t. 1, nr 2020.

²³ *Formularium instrumentorum ad usum curie Romanae*, Rzym, S. Planck, 7. IX. 1487, <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/GW09123.htm>.

²⁴ E. Przekop, *Durand Guillaume Starszy, Durand z Mende, bp*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1985, t. 4, szp. 369.

quadragesimales zachowały się w liczbie 13, *Sermones... de sanctis* – 12, a *Sermones... de tempore* 10. *Rationale* Durantiego reprezentowane jest przez 8 egzemplarzy (3 zdefektowane), *Żywoty* Swetoniusza przez 7 (większość zdefektowanych), a *Theologia naturalis* Raymundusa de Sabunde przez 6.

Do unikatów należałoby zaliczyć bazylejską edycję *Biblia*, występującą w zbiorach polskich tylko w dwóch egzemplarzach, z których jeden przechowywany jest w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie (zdefektowany), a drugi w mariańskiej bibliotece oraz *Formularium instrumentorum* opublikowane przez S. Plancka w 1487 r. Egzemplarzy tej ostatniej edycji, poza przechowywanym w Lublinie, w ogóle nie ma w zbiorach polskich, rzadko występuje również w zasobach światowych²⁵.

Noty proveniencyjne, pozwalające przypisać kamedulskiej bibliotece kolejne książki, znajdują się również na 32 starodrukach pochodzących z XVI i XVII w. Cztery z nich przynależały wcześniej do księgozbioru abpa Jana Stefana Wydźgi. Wszystkie pochodzą z XVI stulecia i są dziełem znanych zachodnich typografów. Odnoszą się przede wszystkim do problematyki teologicznej i prawa rzymskiego. *Digestorum* Justyniana, opublikowane w Norymberdze przez Gregoriusa Haloandra w 1529 r. reprezentuje problematykę prawną²⁶. Ten obszerny wybór z klasycznej literatury prawniczej, dokonany urzędowo i podniesiony do rangi ustawy zawiera niemal wyłącznie materiały z zakresu prawa prywatnego i postępowania cywilnego, a przepisy innego rodzaju rozproszone są pośród całości i rzadko²⁷. Mógł stanowić zatem cenne źródło informacji dla wielu działań jego właściciela w przestrzeni kościelnej i świeckiej.

Można sądzić, że arcybiskup interesował się również twórczością Stanisława Hozjusza, bowiem jego *Opera* w antwerpskiej edycji oficyny Wdowy i Dziedziców Joannesa Stelsiego z 1566 r. zasiłły eremicki księgozbiór²⁸. Tom zawiera sześć tekstów, które wyszły spod pióra Hozjusza²⁹. Otwiera go zawierające całą naukę Kościoła katolickiego w opozycji do twierdzeń protestanckich *Confessio catholicae fidei christiana...* Jest to największe i najbardziej znane dzieło kardynała, a zawarty w nim wykład katolickiej dogmatyki stał się podstawą do głośnych dzieł Piotra Kanizjusza i Katechizmu Rzymskiego. Drugie, zatytułowane *Propugnatio verae, christianaeque; doctrinae, adversus Ioannem Brentium pro Petro Soto elegantissime conscripta* dotyczy obrony doktryny Piotra Soto, przy jednoczesnej krytyce

²⁵ Dane liczbowe obejmują również egzemplarze lubelskie. Nie rejestruje ich centralny katalog inkunabułów w zbiorach polskich – Inc. Pol.

²⁶ *Digestorium seu Pandectarum libri quinquaginta*, Norymberga, G. Haloander, 1. IV. 1529.

²⁷ O Justynianie i *Digestach* zob. m.in.: T. Wolińska, *Justynian Wielki*, Kraków 2003; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1973.

²⁸ Stanisłai Hosii..., *Opera quae hactenus existiterunt omnia...*, Antwerpia, ed. Viduae et Haeredum J. Stelsii, 1566.

²⁹ O życiu i twórczości S. Hozjusza zob. m.in.: W. Urban, *Hozjusz Stanisław*, [w:] *PSB*, Wrocław 1962–1964, t. 10, s. 42–46; S. Machejek, *Stanisław Kardynał Hozjusz. 400-lecie śmierci*, Rzym 1979; J. Misiurek, *Hozjusz Stanisław*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1987, t. 6, szp. 1257–1260.

nauki Jana Brenza. Następnym tekstem jest *De expresso Dei verbo...*, w którym autor wzywa do powstrzymywania się przed dysputami z innowiercami oraz przed dowolną interpretacją *Pisma św.* W czwartym zaś – *Dialogus de... divina officia vulgari lingua...* namawia do zachowania w liturgii języka łacińskiego. Foliant zamykają dwa listy Hozjusza, jeden adresowany do księcia brunszwickiego Henryka, drugi do Marcina Kromera.

W tej grupie książek widnieje również *Disputationum de controversiis christianae fidei* Roberta Bellarmina w ingolstadzkiej edycji Dawida Sartoriusa z 1588 r.³⁰ Dzieło to o ściśle teologicznej problematyce nawiązującej do protestantyzmu było niemal standardową pozycją w wielu księgozbiorach, w tym także dostojników kościelnych, którym służyło w pracy duszpasterskiej³¹. Książka ta zapewne wiele znaczyła dla właściciela, gdyż egzemplarz opatrzony został jego ekslibrisem (il. 2). Jest nim pieczęć Jana Stefana Wydźgi, na której w centralnej części, w kartuszu znajduje się herb właściciela – Jastrzębiec³². Nad tarczą herbową widnieje oznaczająca tytuł książęcy korona rangowa, a nad nią krzyż kościelny – znak godności biskupiej. Nad krzyżem umieszczony jest kapelusz rangowy z sześcioma chwostami, który oznacza posiadanie godności biskupa przez właściciela herbu³³.

Il. 2. Roberti Bellarmini, *De controversiis christianae fidei...*, Ingolstadt, D. Sartorius, 1588, Bibl. Ks. Marianów, Lublin

O nieco innych, zainteresowaniach tego dostojnika kościelnego bo z zakresu nauk ścisłych, świadczy wytworna bazylejska edycja dzieła Georgiusa Agricoli *Opera de l'arte de metalli: partita in XII. libri...* z 1563 r. Opublikowali je, zaopatrując

³⁰ Roberti Bellarmini, *De controversiis christianae fidei...*, Ingolstadt, D. Sartorius, 1588.

³¹ Robert Franciszek Romulus Bellarmin, *Encyklopedia kościelna...*, wyd. przez M. Nowodworskiego, Warszawa 1873, t. 2, s. 114–120.

³² J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 139.

³³ Idem, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 667.

w wiele drzeworytowych ilustracji, Hieronim Froben i Mikołaj Episcopio³⁴. Jest to jedna z pierwszych książek traktujących o wydobywaniu, eksploatacji i wytopianiu złóż węgla i rud metali³⁵.

Obok abpa Jana Stefana Wydźgi do darczyńców kamedulskiej biblioteki należały również inne osoby, których nazwiska pojawiają się na kartach przekazanych jej książek. Dzieło Jakuba Górskiego *Praelectionum Plocensium*, opublikowane w Kolonii przez Maternusa Cholinusa w 1572 r.³⁶, będące rozbiorem aktualnych spornych problemów w katedrze płockiej w kontekście rozwijającego się protestantyzmu, należało najpierw do Franciszka Kazimierza Przetyckiego, studenta Akademii Krakowskiej, później znalazło się w rękach Felicjana Wąsowicza ze Smogorzewa, który legował je eremowi³⁷.

Pozostałe pozycje należą do typowych tekstów księgozbiorów klasztornych. Dotyczą głównie kwestii teologicznych i homiletycznych. Widnieją w nich także dzieła o tematyce świeckiej z zakresu prawa, filozofii, historii, geografii, medycyny i filologii. Poza gromadzonym z pewnym namysłem księgozbiorem abpa Jana Stefana Wydźgi, stanowią raczej zbiór przypadkowy, co jest niewątpliwie konsekwencją sposobu napływu książek do biblioteki, a więc darów i legatów.

Książki z biblioteki pokamedulskiej dowodzą również, że zbiory kościelne kryją wiele cennych i rzadkich dzieł, które jeszcze nie zostały włączone do powszechnie dostępnych źródeł informacji. Warto zatem te zasoby systematycznie poddawać eksploracji badawczej, gdyż stanowią one niezwykle ważną część historii kultury książki i kultury piśmiennej naszego kraju.

A fragment of the book collection of the Camaldolese monks in Bielany near Warsaw in the collection of the library of the Marian Fathers in Lublin

Abstract

The history of the Camaldolese library in Bielany near Warsaw is strongly related to the history of the hermitage that was founded by Vladislaus IV. The fall of the Noble's Republic stopped the development of the hermitage while the dissolution of the monasteries and closing the novitiate led to its liquidation in 1902. Finally, the creation of a parish in 1905 and handing over the monastery buildings to the Marian Fathers ended its history. Apart from the buildings, the Marians also took over the post-Camaldolese collection of books. They combined it with the books from the library of the Warsaw Reformats, and then started ordering and compiling the collection. During World War II, a significant part of the collection was destroyed or dispersed. The effort of rebuilding the library that was undertaken after the termination of hostility was interrupted in 1954 when the Marians had to leave Bielany.

³⁴ G. Agricola, *Opera de l'arte de metalli: partita in XII, libri...*, Bazylea, H. Froben i M. Episcopio, 1563.

³⁵ Zob.: W. Bergandy, *Od alchemii do chemii kwantowej. Zarys historii i rozwoju chemii*, Poznań 1997, s. 63–64.

³⁶ J. Górski, *Praelectionum Plocensium... sive de baptismo recens naturam*, Kolonia, M. Cholinus, 1572; H. Barycz, *Górski Jakub*, [w:] *PSB*, Wrocław 1959–1960, t. 8, s. 438–440.

³⁷ Felicjan Wąsowicz h. Łabędź, starosta narewski, dworzanin Michała Korybuta Wiśniowieckiego, zob.: K. Niesiecki, op. cit., s. 247.

After a short stay in the Library of the Theological Seminary in Warsaw, the collection was distributed among different Marian monasteries. The Bielany library was dispersed and a part of its collection landed in Lublin. It consists of 8 incunabula, 5 of which were the property of the Archbishop Jakub Wydźga. There are the works from the Nuremberg publishing house of A. Koberger, Bologna publishing house of H.B. Faelli and Rome publishing house of S. Plannack. On the basis of provenience notes, the Camaldolese library can be also assigned with 32 old prints. Most of them came from testaments, donations and legacies.

Key words: history of books, incunabula, old print, monastery collections of books, Camaldolese, Marians